

АКМЕОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ ЯК СУБ'ЄКТА ПРАЦІ ТА СПІЛКУВАННЯ

УДК 159.923.07

МОРГУН Володимир Федорович

*кандидат психологічних наук, професор кафедри психології
Полтавського національного педагогічного університету
імені В.Г. Короленка*

ПСИХОЛОГІЯ БАГАТОВИМІРНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ТА ЇЇ МЕЖІ

У статті на основі системно-діяльничної методології та авторської багатовимірної теорії особистості розглядаються підходи до такого актуального під час спалаху агресії явища, як толерантність. Обґрунтовується її рівнева психологічна структура: на соціально-психологічному рівні – прийняття, на індивідуально-психологічному – поблажливість і на психофізіологічному – витривалість. Аналізуються прояви толерантності та наводяться приклади її обмеження у контексті вказаної теорії особистості. Розглядаються психологічні засоби психопрофілактики інтолерантності в міжособистих стосунках.

Ключові слова: *багатовимірна теорія особистості, толерантність, межі толерантності, правила толерантності, прояви толерантності, інтолерантність, психопрофілактика інтолерантності.*

Постановка проблеми. Збурення геополітичних катаклізмів, в які занурилася Україна, із нетерпимим до диктатури Майданом, із невизнаною окупацією Криму, неоголошеною війною на Донбасі з найманцями «ні до чого непричетного» північного сусіда, із підписанням асоціативного партнерства з Євросоюзом, зробили проблему толерантності надзвичайно актуальною.

Щодо поняття толерантності й досі точаться дискусії. Позиції розділяються на дві протилежні: перша – цей термін є попереднім та, хоч і є історично справедливим, однак має бути уточнений або замінений на більш позитивний та

супроводжуватись чіткою оцінкою плюралізму та різноманіття; друга – він є абсолютним концептом, важливим для існування суспільства та обмеження дискримінації.

Також дискусії точаться з приводу міри толерантності – якою мірою і в яких ситуаціях толерантність має бути присутня. Проблематичною є повна (радикальна) толерантність, яка вимагає толерантності навіть до екстремістів, що потенційно становлять загрозу для дотримання прав частини громадян або стабільності соціальної системи.

Проблемою даної статті є розгляд феномену толерантності в контексті багатовимірної теорії особистості, що дозволить розглянути її більш структуровано і конструктивно для практичної психології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згідно визначенню, даному в «Декларації принципів толерантності» (підписана 16 листопада 1995 року в Парижі 185 державами членами ЮНЕСКО разом з Україною), толерантність означає «пошану, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження і способів проявів людської індивідуальності. Їй сприяють знання, відвертість, спілкування і свобода думки, совісті і переконань. Толерантність – це свобода в різноманітті. Це не лише моральний борг, але і політична і правова потреба. Толерантність – це доброчесність, яка робить можливим досягнення світу і сприяє заміні культури війни культурою миру».

Позиція християнської терпимості, за ігуменом В. Новиком [10], ґрунтується на: концепції рівності усіх людей у їхніх гідності та свободі як створених за образом і подобою Бога; кожен має право на свою думку, тобто на несхожість на інших; ніхто, крім Бога, не має монополії на істину і право на особливу близькість до неї; оскільки людина ушкоджена первородним гріхом, як людські спільноти, так і влада та держава також не гарантовані від помилок; порушення загальнообов'язкових норм поведінки, зафіксованих у світових релігіях (не вбивай, не кради, не зашкодь та ін.) не підлягає включенню до сфери толерантності.

Толерантність (від лат. *tolerantia* – 1) стійкість, витривалість; 2) терпимість; 3) допуск, допустиме відхилення від норми) – у загальному значенні ослаблення чи відсутність можливості реакції на який-небудь несприятливий фактор у результаті зниження чутливості до його впливу. На індивідуальному рівні – це здатність сприймати без агресії думки, які відрізняються від власних, а також – особливості поведінки та способу життя інших. Терпимість до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, ідей, вірувань є умовою стабільності та єдності суспільств, особливо тих, які не є гомогенними ні у релігійному, ні в етнічному, ні в інших соціальних вимірах [14].

Тепер цей термін використовується для позначення широкого кола терпимого ставлення до способу життя та існування соціальних груп, політичних партій або ідей, які багато хто вважає неприйнятними. Серед інших найчастіше йдеться про релігійну, національну, расову, політичну толерантність, толерантність до конкретної статі (чоловічої або жіночої), до сексуальних меншин тощо. Зазвичай принцип толерантності не визнають релігійні фундаменталісти, расисти, сексуальні шовіністи, радикальні націоналісти, ксенофоби, етноцентристи. Тоталітарні та авторитарні суспільства також великою мірою нетолерантні до тих чи інших соціальних груп або поглядів.

Німецький філософ і соціолог Ю. Хабермас [15] вважає, що толерантність залишає недоторканими властиві різним релігіям, політичним партіям та іншим соціальним групам претензії на істину і правоту. Проте вони не повинні претендувати на моральну або владну монополію і мають обмежити їхню практичну значущість. Переконавання повинні бути практично значущими тільки у межах, визначених нормою повного і пропорційного включення всіх громадян у соціум. Така вимога означає послідовну реалізацію можливостей слідувати тому способу життя, який наказує людині її релігія або етнос. Однак, вона повинна реалізовувати свій етнос у межах норм громадянського рівноправ'я, і також зобов'язана поважати у цих межах етнос інших.

Американський дослідник Р. Інглхарт [2; 17] безпосередньо пов'язує толерантність із рівнем матеріального добробуту,

економічним прогресом та типом культури. Вона, на його думку, залежить від того, чи суспільство ближче до «традиційної», чи до «секулярно-раціональної» культури. Суспільствам першого типу культури властиві «цінності виживання», неповага до етнічного рівноправ'я, рівності статей, низький рівень міжособистісної довіри, нетерпимість до інакомислячих; для спільнот із культурою другого типу характерні «цінності самовираження».

Ефективна толерантність неминуче повинна бути абсолютною, і, щоб дієво виконувати свої функції, – бути примусом, бути нетолерантною до нетолерантності. Австрійський і британський філософ і соціолог К. Поппер [12] це визначив як «парадокс терпимості»: «необмежена терпимість повинна привести до нетерпимості». У цьому плані суперечка стосується меж терпимості: наскільки суспільство і його соціальні інститути мають віднайти розумні засоби самозбереження, що певною мірою підмінює принцип толерантності.

Говорячи про психоекологію людини, російський психолог І. Смірнов [13] розділяє її на дві сфери: «Перша стосується особистості конкретної людини, пов'язана з інформаційним дослідженням цієї особистості, розв'язанням її проблем і хвороб, і відноситься зазвичай до галузей медицини, психоаналізу, психології. Друга сфера переважно соціальна: вона пов'язана з впливом на людей потоків масової інформації та входить в область національної безпеки» [13, с.11]. І далі: «Сучасна людина живе в середовищі неконтрольованих інформаційних потоків, від яких майже неможливо захиститись. Некеровані засоби масової інформації за відсутності моральної цензури занадто смакують сцени насилля, супроводжуючи їх цинічними коментарями і огидними подробицями. Це призводить не тільки до появи страху і зростанню соціальної агресії, але й допущення злочину» [13, с.12].

Саме ця нав'язана толерантність до злочину і є тією межею, переступивши яку суспільство стає на шлях незворотної деградації та самознищення. Важлива деталь, у 2003 році психолог вважає Росію жертвою інформаційної війни, але наводить пророчий, як тепер очевидно, приклад її ведення...

самою Росією. Він пише: «Для вироблення стратегії інформаційної війни коротко розглянемо умовного супротивника – Індію. Як нам приєднати Індію? Природно, що в рамках інформаційної війни використання силових методів фізичного впливу (закидання великого індійського народу шапками або атомними бомбами) неефективно і безглуздо. Отже, з генералами розмовляти не будемо» [13, с.24]. Далі І.В. Смирнов описує технологію зомбіювання народів двох великих країн з метою... «добровільного» приєднання Індії до Росії (!?) [13, с.25-30].

Невідомо, чи знайомився з цією технологією сучасний вождь Росії, але 10 років потому він взявся доводити її ефективність на прикладі «добровільного» приєднання до Росії Криму (?!). Найприкріше те, що провладна Росія за ці роки перетворилася з жертви інформаційної війни на сумнозвісного лідера інформаційного тероризму, що може позмагатися з геббельсівсько-сталінською пропагандою середини минулого століття, до того ж – не обійшлася без армії.

Знаменною у цьому контексті є репліка конструктора автомата М. Калашнікова: «Я зброю винайшов не для вбивства людей, а для захисту своєї Вітчизни. Мене часто запитують: «Як ви спите, адже стільки людей з вашого автомата убили?» А я на це говорю: сон у мене відмінний. Хай погано сплять політики, які затівають війни. А конструктор не винен».

Завдання статті: по-перше, розглянути толерантність та її межі у контексті багатовимірної теорії особистості; по-друге, запропонувати засоби психопрофілактики інтолерантності в міжособистісному спілкуванні людей.

Виклад основного матеріалу. Російські психологи О. Асмолов [1] спільно з Г. Солдатовою розробляють уявлення про толерантність як цивілізовану норму підтримки різноманітності: «Магістральні лінії роздуму про механізми природного, соціального та індивідуального розвитку формувалися в ХІХ і ХХ століттях під сузір'ям конфлікту.

Ч. Дарвін: боротьба за існування видів як універсальний механізм біологічної еволюції.

К. Маркс: антагонізм класів як універсальний механізм політичного, економічного і соціального розвитку історії людства.

З. Фрейд: боротьба між природним і соціальним початком в людині, між над-Я і Воно як універсальний механізм індивідуальної історії особистості.

Соціальні технологи та ідеологи конфлікту склали конфліктологічні гімни в стилі «Інтернаціоналу» – руйнування світу вщент, а поети, фактично, освятили конфлікт як право на соціальне знищення людей: «Мы на горе всем буржуйам мировой пожар раздуем, мировой пожар в крови, Господи, благослови!...»

Але конфлікт є лише одним із важливих механізмів розвитку природи, суспільства, держави і особи. Разом із конфліктом багато біологів, істориків, соціологів і психологів починають гострозоро розрізняти багаточисельні форми симбіозу, кооперації, сприяння, колективістської ідентифікації, співпереживання (співрадування і співчуття), емпатії, альтруїзму як рушійних чинників соціальної взаємодії. Час більш різко ввести в соціальний ідеологічний дискурс безсмертну працю П.О. Кропоткіна «Взаємна допомога серед тварин і людей як двигун прогресу» [3]. Час через призму ідей Володимира Івановича Вернадського про принцип солідарності як етичний імператив розвитку життя спробувати проаналізувати перспективи історико-еволюційного процесу розвитку життя. Якби не існувало толерантності як універсальної норми співіснування, кооперації, соціальної інтеракції різних форм еволюційного розвитку, то хвилі агресії, нетерпимості, ксенофобії, етнофобії, кавказофобії, геноциду як людинофобії стерли би будь-які прояви різноманітності на Землі. І загальна однорідність, тоталітарність, сірість, знеособлення запанували б у світі» [1, с. 377-378; 9].

Українські психологи В.М. Павленко і М.М. Мельничук [5; 11], співавтори монографії, в основу якої покладена кандидатська дисертація другої авторки під керівництвом першої, вважають, що «системний підхід до вивчення толерантності дозволяє виокремити три рівні цього інтегрального особистісного феномену: психофізіологічний,

індивідуально-психологічний та соціально-психологічний» [5, с. 5].

В.М. Павленко і М.М. Мельничук разом із автором статті, який висловлює подяку за участь в обговоренні базових понять роботи, виходять з того, що «зріла *толерантність* поєднує у собі особистісні сенси, цінності, установки на співіснування зі світом, когнітивну складність у сприйнятті суперечливого світу, емпатійну готовність до «інакшості» та поведінку, компетентну в терпимості. Системну структуру феномену толерантності складають на соціально-психологічному рівні – *прийняття*, на індивідуально-психологічному – *поблажливість* і на психофізіологічному – *витривалість*» [11, с.46].

Таке визнання «негомогенності» та «суперечливості» світу вимагає відповідної теорії особистості, якою є, зокрема, багатовимірна теорія, запропонована автором. Згідно неї, *особистість* – це людина, що активно опановує і свідомо перетворює природу, суспільство і власну індивідуальність, внутрішній світ якої має унікальне динамічне співвідношення просторово-часових орієнтацій, потребо-вольових переживань, змістовних спрямувань, рівнів опанування досвіду й форм реалізації діяльності. Цим співвідношенням визначається свобода суб'єктного самовизначення особистості в її поведінці, вчинках і міра відповідальності за їхні (включаючи й підсвідомо непередбачені) наслідки перед природою, суспільством і своїм сумлінням [6; 7; 8, с.177-178].

Які ж аспекти толерантності несуть загрозу особистості та суспільству, виходячи зі вказаних інваріантів багатовимірної структури особистості автора та особистісної, когнітивної, поведінкової й емоційної складових міжособистісної толерантності за Павленко, Мельничук?

1. *Інваріант просторово-часових орієнтацій* застерігає від стійкості до суперечок між минулим і сьогоденням, теперішнім і майбутнім, суперечок між «там і тоді» та «тут і тепер»; стійкість до суперечок між планетарними (глобальними, ноосферними – за В.І. Вернадським), державними проблемами і регіональними проблемами (за місцем проживання: ви нас кинули?, чи навіщо ви до нас прийшли?). Саме *трансспективно-часова толерантність* повинна запобігати крайнощам ретроградної

ностальгії за минулим або манілівсько (Гоголь)-обломовських (Гончаров) марень про утопічне майбутнє. **Просторова толерантність** дозволяє уникнути полярностей нівелювання власної унікальності глобалістами або регіональної автаркії (самодостатності до сомоізоляції) сепаратистами, за висловом: «моя хата скраю, нічого не знаю». Хтось влучно перетлумачив цей вислів на такий: «моя хата скраю, тому про все... першим знаю!».

2. *Інваріант потребо-вольових переживань* попереджає стійкість до суперечок між позитивними, оптимістичними (аж до ейфорії) та негативними, песимістичними (аж до депресії) емоційними переживаннями людини (слід застерегти, що і зайва ейфорія і надмірна депресія призводять до зростання ризиків неадекватних дій). **Емоційно-вольова толерантність** посприяє вгамуванню як деструктивної ейфорії («телячих радощів»), так і руйнівної депресії (під сумновідомим гаслом – «немає у житті щастя»).

3. *Інваріант змістових спрямувань особистості* профілакує стійкість до суперечок між справою (ділова спрямованість) та спілкуванням (спрямованість на інших), грою, ритуалом (спрямованість на процес) і самодіяльністю (спрямованістю на себе: наприклад, любити себе в Україні чи Україну в собі?). **Змістовно-діяльнісна толерантність** допоможе знайти золоту середину між роботоголізмом продуктивної праці (предметно-знаряддево-результативне перетворення дикої та олюдненої природи, що за сучасними масштабами інтолерантних «перемог над природою» наближає людство до екологічної катастрофи), розчиненням власної особи у спілкуванні з іншими (пригадаємо феномен абсолютного конформізму з усіма своїми чоловіками чеховської Душечки), ігровою залежністю (від імітації праці чи спілкування у віртуальній реальності комп'ютерів чи масмедіа до виснажливо-витратних азартних ігор) і, нарешті, егоїстичною самозакоханістю ніцшеанської «надлюдини» (що сама собі дозволяє все).

О. Асмолов у згаданій «Оптиці освіти» констатує: «Нагадаємо, що всі ми зв'язані сьогодні мережею Інтернет. Колись видатний мислитель В. Вернадський писав, що Земля

поруч з геосферою і біосферою оточена ноосферою, що виникла завдяки спільній діяльності людського розуму, – сферою творення людського духу і душі. І поява Інтернету, через мережу якого спілкується понад мільярд мешканців нашої планети, – це реальне втілення ідеї В. Вернадського про ноосферу.

Відомо, що кожному людину відділяють від іншої людини на Землі сім рукоштовків. Проаналізувавши біля 30 мільярдів текстових повідомлень у мережі Інтернет, дослідники переконалися в тому, що будь-які дві людини зв'язані одна з одною через ланцюжок у 6-7 чоловік. Це свідчить про те, що люди об'єднані між собою набагато тісніше, ніж ми гадаємо» [1, с. 396-397] на шляху від культури корисності, споживатства до культури честі та гідності (див. також праці Г.О. Балла, І.Д. Бега, М.Й. Боришевського, Н.І. Жигайло, І.А. Зязюна, З.С. Карпенко, С.Д. Максименка, Е.О. Помиткіна, В.В. Рибалка, М.В. Савчина, В.О. Татенка, Т.М. Титаренко, В.А. Чорнобровкіної, Ю.М. Швалба, Т.С. Яценко та ін.).

4. *Інваріант рівнів опанування досвідом* застерігає від стійкості до суперечок між навчанням (з учителем, наставником), відтворенням (самостійним виконанням), учінням (самостійним пізнанням нового) та творчістю (створенням нового: наприклад, чи потерпимо удосконалення світу на підставі чужих недосконалостей?). **Рівнево-діяльнісна толерантність** знаходить рівновагу між синдромом «вічного студента» (що не може відірватися від шворочки свого наставника), синдромом «бездоганного виконавця» (на кшталт героя гоголівської «Шинелі», сенсом життя якого стало переписування паперів), синдромом усезнайки, що пхне свого носа у всі діри («допитливість не порок, але велике свинство»), і синдромом творця (що у гонитві за оригінальністю ризикує перетворитися на дурня, якого не можна посилати і Богу молитися, бо він лоба поб'є).

5. *Інваріант форм реалізації діяльності* розгортає толерантність як стійкість до суперечок між рухом (моторною дією, праксисом), сприйняттям (спогляданням), мовленням (висловлюванням) та думкою (у формах внутрішньої дії, уяви, внутрішнього мовного дискурсу та інтуїтивного розв'язання

проблеми; наприклад, поетове: «мысль изреченная есть ложь»). **Формо-діяльнісна толерантність** уникає антиномій руху («сім раз відмір...»), споглядання (« – Чому ви не спите вночі? – Бо боюся проспати найцікавіше!»), мовлення («бовкало – це знахідка для шпигуна») та мислення (яке у відриві від решти попередніх пізнавальних процесів загрожує, за висловом видатного «інженерного психолога душі» В.П. Зінченка, шизофренією).

Проілюструємо прояви толерантності-інтолерантності двома віршами автора. Перший – це відображення професійно-педагогічних проблем, толерантність до яких межує з професійною непридатністю працівника освіти, зокрема, і вищої, – присвячено ювілею колективу всеукраїнського часопису «Педагогіка толерантності», на чолі з головним редактором Я. Береговим, та Міжнародному дню толерантності, який, нагадаємо, згідно з «Декларацією принципів толерантності» ЮНЕСКО (1995) відмічається світовою спільнотою і Україною щороку 16 листопада.

ПАРАДОКСИ ТОЛЕРАНТНОСТІ- ІНТОЛЕРАНТНОСТІ

Священик, який говорить про розп'яття, може сказати: «Подивіться, які ви грішні і злі, бо ви розп'яли Сина Божого». Тоді він робить людей свідомими своєї вини й гріха і до певної міри принижує їх у власних очах. (Приклад інтолерантності. – В.М.)

Але він може також сказати: «Дивіться, які ви важливі, великі й гідні, що за вас помер Син Божий». (Приклад толерантності. – В.М.)

Отець Юзеф Тішнер

(AdamMichnik, JozefTiszner, JacekZakowski.

MiedzyPanem a Plebanem. Krakow: Znak, 2001)

П'ятнадцять років – мить у плині часу,
але ж миттєвості складають шлях життя.
«Пед. толерантності» кує свідомість нашу
й нестерпна до фальсифікації буття.

Вона висвітлює жахи голодомору,
і нашу пам'ять історичну киди в дріж.
Із битви Кирпоноса зняла сором,
бо саме він «бліцкригу» вставив ніж!
Із сегрегацією бореться невпинно,
коли однолітків у класи всіх звели
й навчання «чешуть під одну гребінку»,
а дітям краще, коли – більші та малі.

Макаренка надбань ігнорування
вона також не може допустить.
Дитя без праці – злочин виховання,
в майбутнє нації то спалені мости.

Й Захаренка не знають в Україні,
це редколегії нестерпно теж болить.
Школу-толоку кращу для родини
весь час від забуття готова боронить.

У третю світову штовха мрак помсти,
терпимість й тут дорівнює нулю,
бо кожен згоден, як співав Висоцький:
«Цього ніколи у житті не полюблю!»

Редакція із паном Ярославом
довкіл шука терпимості доріг,
і освітянам всім весь час, по праву,
Береговий – надійний оберіг.

Не балує фінансами вас уряд,
хоч бідність вчителя – найгірше із жебрацтв,
і замість нагород поки що – дуля;
екс Ніколаєнко, спасибі, серед нас!

Маймо терпіння, і за це воздасться,
до того, чого нам вартує всім терпіти!
Й не виявляймо жодну толерантність
тому, що заважає на цьому світі жити!

Полтава-Київ, 16 листопада 2012 р.

Другий вірш – «Чи можна любити всіх?» – ілюструє толерантність у міжособистісних стосунках, в яких часто, що добре відомо, від любові до ненависті – один крок.

ЧИ МОЖНА ЛЮБИТИ ВСІХ?

Адже зовсім неважливо – від чого помреш,
адже куди важливіше – для чого живеш.

*Омар Хайям,
перський поет, математик, філософ*

Чому, буває, потрапляю в ситуації,
коли є другом найлютіших ворогів?
Між ними прірва, геть, в комунікації,
яку не подолати з двох стрибків.

От і летиш, неначе над безоднею,
й дивуєшся: чому порядні люди
окремо – джерело добра й гармонії,
а разом – сповнюють ненависті й люті?

...Як мандрували потягом в дитинстві,
маршрутом «Україна-Казахстан»,
біля вікна, бува, стоїш години
й вітаєш тих, хто хутко проминав.

Багато незнайомих посміхались,
у відповідь махаючи тобі,
й так легко-легко на душі ставало
за це тепло з чужими, ген, людьми.

Оця дитяча і безхитрісна довіра
закарбувалася у досвіді навік.
І скільки б доля не будила в мені звіра,
їй не вдалось примножити калік

або мене скалічити до сказу:
як не по-моєму, то треба тих ламати...
...Не жди подяк, якщо даруєш радість.
Дякуй, що є кому її подарувати!

Полтава, 8 серпня 2014 р.

Цінні поради щодо засобів подолання інтолерантності на шляху до толерантності та навіть любові знаходимо у німецького фахівця з психології менеджменту Б. Шефера, адже «любов – це найсильніша і наймудріша влада у Всесвіті» [16, с.108]. Згадаймо тут і думку С.Д. Максименка про те, що «особистість починається з любові» [4].

У своєму бестселері «Закони переможців» Б. Шефер пропонує 24 золотих правила толерантності як мистецтва «давати людям саме те, що вони потребують» [16, с.110]. Скориставшись інваріантами структури особистості, спробуємо систематизувати список правил. Так, інваріант просторово-часових орієнтацій задає розгортку взаємодії у трансспективі часу: *попередня установка на толерантність, зустріч, взаємодія, післядія*. Інваріант потребо-вольових переживань групує поради щодо *толерантності як заохочення до конструктивної співпраці*, в якій враховується й інваріант рівнів опанування досвідом (від навчання до творчості) та *толерантності для подолання негативних станів і стосунків*. Отже, взявши послідовність правил толерантності (за Б. Шефером; його нумерацію подано наприкінці правил у дужках), переструктуруємо її в «Систему правил толерантності на основі багатовимірної структури особистості» (за Б. Шефером, у модифікації В. Моргуна; нова нумерація розташована попереду правил).

Попередня установка на толерантність до іншої людини (правила 1-3).1. Завжди звертайтеся до благородних почуттів і мотивів людей. Кожному приємно, коли його вважають порядним і чесним. Якщо ви бажаєте, щоб людина змінилася на краще, обходьтеся з нею так, як наче вона вже володіє хорошими якостями. У цьому випадку вона буде докладати всіх зусиль, аби не розчарувати вас (5).

2. Спробуйте все оцінювати з точки зору іншої людини. Індійці говорять у таких випадках: «Пройди мило в мокасінах друга». Постійно аналізуйте, чим пояснюється його поведінка. Все зрозуміти – це значить все пробачити (14).

3. Учіться дивитися на світ очима іншої людини. Частіше запитуйте себе: «Чого їй насправді хочеться? Чим я можу їй допомогти?» (21).

Толерантність у взаєминах із людьми (правила 4-20). Зустріч (правила 4-10). 4. Посміхайтесь. Ніхто так не потребує вашої посмішки, як людина, котрій у даний момент зовсім не хочеться посміхатися (19).

5. Звертайтеся до людини, називаючи її тільки повним ім'ям. Це ознака поваги до неї. Кожному більше подобається чути своє повне ім'я, ніж скорочене, ще гірше прізвисько (20). (Це правило, слід зауважити, не розповсюджується на близьких людей, що, навпаки, можуть образитися на «офіційне» звернення повним ім'ям і оцінювати його як певне відчуження. – В.М.).

6. Не скупіться на компліменти оточуючим (24).

7. Частіше робіть подарунки, навіть без усякого приводу. Виявіть творчий підхід, аби принести людям радість. Чим різноманітніші ваші подарунки, тим більше людина буде впевнена, що ви думаєте про неї (6).

8. Говоріть якомога менше. Дайте іншим шанс виговоритися і будьте уважним слухачем (11).

9. Не перебивайте тих, хто говорить, навіть тоді, коли вам здається, що вони не праві. Вони все одно не будуть вас слухати, поки не висловляться до кінця (13).

10. Уважно спостерігайте за людьми. У цьому випадку ви скоріше помітите їхні добрі справи, тоді ваша похвала виявиться обґрунтованою й не буде виглядати як лестощі (4).

Толерантність як заохочення до конструктивної співпраці (правила 11-14). 11. Виявляйте щирий інтерес до людей. Вчиняйте у відповідності до девізу: цікавтеся людьми – замість того, аби викликати інтерес у них. Демонструйте свою готовність допомогти людям (18).

12. Пропонуйте замість того, щоби віддавати накази. Таким чином ви зможете налагодити співпрацю, не провокуючи спротиву (9).

13. Переконайте людину повірити, що ідея належить їй. Якщо ідея гарна, то не має значення, хто висловив її першим. Кожному хочеться відчувати, що він діє за власним розумінням. Море головніше будь-якого джерела, тому що знаходиться нижче нього (12).

14. Дайте людині відчувати власну значущість. Замість того, щоб виставляти ваші сильні сторони, визнайте свої слабкості. Якщо ви хочете нажити собі ворогів, демонструйте їм свою перевагу. Якщо ж ви хочете отримати друзів, то визнайте перевагу за ними (7).

Толерантність із метою профілактики негативних станів і стосунків (правила 15-20). 15. Із розумінням ставтеся до того, що час від часу оточуючі можуть бути роздратовані. Сердитість дуже часто сигналізує про те, що людині потрібні допомога і увага. Виявіть до неї співчуття. Людина потребує його (10).

16. Давайте людям завжди можливість зберегти своє обличчя. Ніколи нікого не принижуйте і не висміюйте. Не надавайте надто великого значення чужим помилкам (2).

17. Якомога менше критикуйте людей. Критика повинна стосуватися вчинків людини, але не її самої. Усіляко показуйте, що ви ставитеся до неї по-доброму і бажаєте їй допомогти. Ніколи нікого не критикуйте у письмовому вигляді (6).

18. Якщо вам заперечують, стримайте свої емоції. Спочатку вислухайте людину. Знайдіть у її висловах моменти, по яких ви дотримуетесь однакової думки. Будьте самокритичні. Пообіцяйте людині подумати над тим, що вона сказала, і подякуйте їй (17).

19. Ніколи не намагайтеся довести свою правоту. Навіть якщо ви розумніші, не показуйте цього. Погодьтеся, що ви, можливо, помиляєтеся. Це зразу позбавляє ґрунту будь-яку суперечку (15).

20. Умійте пробачати. Не будьте злопам'ятні (23).

Толерантність післядії (правила 21-24). 21. Якщо ви припустилися помилки – вибачитися. Якщо ви очікуєте нарікання від когось, випередіть його і самі визнайте власну провину (8).

22. Позаочі говоріть про людей тільки хороше. Якщо ви не знаходите нічого позитивного в людині, краще промовчіть (3).

23. Намагайтеся, щоб після бесіди з вами (в тому числі й по телефону) в людини покращилися настрої і відношення до себе, потім до вашого закладу (організації, підприємства) і, нарешті, до вас особисто (22).

24. Підтримуйте і схвалюйте людей за кожною нагодою. Відгукуйтеся з похвалою про їх успіхи, навіть незначні. Похвала подібна до променів Сонця. Без неї людина не може рости. Похвали ніколи не буває забагато (1) [16, с.110-112].

Шефер застерігає проти використання цих правил із метою маніпуляції, навіювання чи зомбіювання оточуючих. Водночас дотримання «золотих правил» не передбачає, що ви повинні обов'язково відчувати любов до всіх людей. В основі цих правил лежить перш за все терпиме ставлення до них. Чим більший інтерес ми виявляємо до людини і чим більше піклуємося про неї, тим сильнішою стає наша терпимість» [там само, с.112] на рівні «прийняття» (за В.М. Павленко, М.М. Мельничук, В.Ф. Моргуном).

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Виходячи з того, що в сучасних суспільно-політичних умовах зростання зовнішньої агресії й військового тиску проблема толерантності в людських стосунках стала гостро актуальною, відповідно до поставлених завдань теоретичного дослідження, слід зазначити:

1) системо-діяльнісна методологія визначення поняття толерантності (терпимості) як складної психологічної структури людини виділяє три її рівня: психофізіологічний (витривалість), індивідуально-психологічний (поблажли-вість) та соціально-особистісний (прийняття); багатовимірна теорія особистості дозволяє задати вектори та межі вияву толерантності у випадку її загроз для існування людини, груп людей або суспільства в цілому;

2) розглянуті засоби психопрофілактики інтолерантності у міжособистісному спілкуванні людей, слід очікувати, сприятимуть зростанню рівня толерантності у просторово-

часовій трансспективі життя, зокрема на етапах попередньої установки на толерантність до іншої людини, толерантності у взаєминах із людьми (зустріч, заохочення до конструктивної співпраці, профілактика негативних станів і стосунків), толерантності післядії.

Перспективами подальшої розробки проблеми можуть бути емпіричні дослідження динаміки проявів толерантності різних соціальних, національних, професійних, гендерних, вікових груп у сучасних складних соціально-політичних умовах становлення української державності та громадянського суспільства.

Список використаних джерел

1. Асмолов А.Г. Толерантность: проект социокультурной модернизации общества // Асмолов А.Г. Оптика просвещения: социокультурные перспективы [худож. О. Богомолова]. – М.: Просвещение, 2012. – С. 367-421.

2. Инглхарт Р. Культура и демократия / Р. Инглхарт// Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу? / под ред. Л. Харрисона и С. Хантингтона; пер. с англ. А. Захарова. – М.: Изд-во МШПИ, 2002. –С. 106-128 / 320 с.

3. Кропоткин П.А. Взаимная помощь среди животных и людей как двигатель прогресса / П.А. Кропоткин; пер. с англ. В.П. Батурина под ред. автора. – М.: Голос труда, 1922. – 342 с. См. также режим доступа к электронному ресурсу: <http://aitrus.info/node/767>

4. Максименко С.Д. Генеза існування особистості / С.Д. Максименко.– К.: Вид-во ООО «КММ», 2006. – 240с.

5. Мельничук М.М. Особливості толерантності як системної характеристики особистості студентів. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.01 – загальна психологія, історія психології / М.М. Мельничук; наук. керівник В.М. Павленко. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – 21 с.

6. Моргун В.Ф. Многомерность личности и периодизация ее развития в ходе жизни / В.Ф. Моргун, К.В. Седых. Делинквентный подросток. Учебное пособие. – Полтава, 1995. – 161 с.

7. Моргун В.Ф. Общение в многомерной концепции личности/ В.Ф. Моргун // Психология общения. Энциклопедический словарь /

под общ. ред. А.А. Бодалева. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Изд-во «Когито-Центр», 2013. – С. 45.

8. Моргун В.Ф. Підвищення культури екзистенціальних виборів людини засобами психодіагностики / В.Ф. Моргун // Психологічна культура: види, інваріанти, розвиток. Колективна монографія / [Боришевський М.Й., Завацька Н.Є., Карпенко З.С., Кузікова С.Б., Моргун В.Ф., Савчин М.В. та ін.; відп. ред. Г.Є. Улунова]. – Суми: ВВП «Мрія», 2014. – С. 175-200.

9. На пути к толерантному сознанию / отв. ред. А.Г. Асмолов. – М.: Смысл, 2000. – 255 с.

10. Новик В. Духовный смысл толерантности. Толерантность: сила или слабость? [Электронный ресурс] / Игумен Вениамин Новик. – Санкт-Петербург, 2011. – Режим доступа: <http://liberalismens.livejournal.com/354295.html>

11. Павленко В.М. Психологія толерантності особистості (на матеріалі дослідження студентів): монографія / В.М. Павленко, М.М. Мельничук; авт. післямови В.Ф. Моргун. – Полтава: ФОП Мирон І.А., 2014. – 244 с.

12. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги / К. Поппер. – К.: Основи, 1994. – Т. 1. – У полоні Платонових чарів / пер. з англ. О. Коваленка. – 444 с. Т. 2. – Спалах пророцтва: Гегель, Маркс та послідовники / пер. з англ. О. Буценка. – 495 с.

13. Смирнов И.В. Психозкология: монографія / И.В. Смирнов. – М.: ООО Изд.дом «Холодильноедело» при техн. содействии «Спецмонтажстрой-СТ», 2003. – 336 с.

14. Толерантність // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Толерантність>

15. Хабермас Ю. Когда мы должны быть толерантными? О конкуренции видений мира, ценностей и теорий / Ю. Хабермас // Социологические исследования. – 2006. – № 1. – С. 45–53.

16. Шефер Б. Законы победителей / Б. Шефер; пер. с нем. С.Э. Борич. – Мн.: Попурри, 2006. – 188 с.

17. Inglehart R. Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence / R. Inglehart; co-authored with Christian Welzel. – Cambridge University Press, 2005.

В.Ф. Моргун

ПСИХОЛОГИЯ МНОГОМЕРНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ ЛИЧНОСТИ И ЕЕ ПРЕДЕЛЫ

В статье на основе системно-деятельностной методологии и авторской многомерной теории личности рассматриваются подходы к такому актуальному во время вспышки агрессии явлению, как

толерантність. Обосновывается ее уровневая психологическая структура: на социально-психологическом уровне – принятие, на индивидуально-психологическом – снисходительность и на психофизиологическом – выносливость. Анализируются проявления толерантности и приводятся примеры ее ограничения в контексте указанной теории личности. Рассматриваются психологические средства психопрофилактики интолерантности в межличных отношениях.

Ключевые слова: *многомерная теория личности, толерантность, пределы толерантности, правила толерантности, проявления толерантности, интолерантность, психопрофилактика интолерантности.*

V. Morgun

PSYCHOLOGY OF MULTIDIMENSIONAL TOLERANCE OF PERSONALITY AND HER LIMIT

In the article on the basis of system-activity methodology and authorial multidimensional theory of personality going is examined near such actual during the flash of aggression phenomenon, as tolerance. In relation to the concept of tolerance and discussions proceed until now. Positions are divided into two opposite. First – this term is previous and, though is historically just, however must be specified or substituted by more positive and accompanied by the clear estimation of pluralism and variety. Second – he is an absolute concept that is important for existence of society and limitation of discrimination. Grounded of the level psychological structure of tolerance. At social-psychological level is an acceptance, on individually-psychological is condescension and on psycho-physiology is endurance. The displays of tolerance are analysed and examples of her limitation are made in the context of the indicated theory of personality. Psychological facilities of psycho-prophylaxis of intolerance are examined in the interpersonal relations. The considered facilities of psycho-prophylaxis of intolerance are in interpersonality communication of people, it follows to expect, will assist the increase of level of tolerance in spatio-temporal transspectiv of life, in particular, on the stages of the previous setting on tolerance to other man, tolerance in mutual relations with people (meeting, encouragement to the structural collaboration, prophylaxis of the negative states and relations), tolerance of afteraction. The prospects of further development of problem can be empiric researches of dynamics of displays of tolerance of the different task, national, professional, gender, age-related forces in the modern difficult socio-political terms of becoming of the Ukrainian state system and civil society.

Keywords: *multidimensional theory of personality, tolerance, limits of tolerance, rule of tolerance, displays of tolerance, intolerance, psycho-prophylaxis of intolerance.*

Надійшла до редакції 23.12.2014 р